

บทอ่านประกอบการบรรยายในหัวข้อ : จุดมุ่งหมายของชีวิตตามแนวพระพุทธศาสนา
(บทความนี้ คัดและตัดตอนมาจากหนังสือปรัชญาตะวันออก:ศึกษาด้วยตนเอง เขียนโดย เมล ทอมสัน
แปลโดยสมหวัง แก้วสุฟอง)

พระพุทธศาสนาตอนต้น

พื้นฐาน : พระพุทธองค์

ในบทก่อนหน้าี้ มีกล่าวไว้ว่า พร้อมกับอินดูสายอนุรักษ์ ก็มีพัฒนาการของสำนักคิดสายอัสติกะขึ้นเป็นจำนวนมาก ซึ่งแพร่หลายอยู่ในทางอินเดียตอนเหนือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแคว้นมคธ สำนักอัสติกะเหล่านี้รวมถึงสำนักที่บำเพ็ญพรตอย่างเคร่งครัด (ทุกกรกิริยา) และสำนักปรัชญาโลกายัตซึ่งเป็นวัตถุนิยมและสุขนิยม สำนักอัสติกะทั้ง 2 ได้แพร่หลายและเกิดเป็นจารีตที่แยกกัน 2 จารีต คือเซนกันพุทธ

ผู้ที่มีชีวิตอยู่ในอินเดียตอนเหนือในศตวรรษที่ 6 ก่อน ค.ศ. ย่อมจะมีความคุ้นเคยกับปรัชญาพื้นฐานแห่งชีวิตทั้ง 3 เหล่านี้

1. อินดูสายอัสติกะ ซึ่งมีอิทธิพลแพร่หลายอยู่ ณ เวลานั้น โดยฐานอำนาจของพราหมณ์ ซึ่งยังอยู่กับคัมภีร์พระเวทและการประกอบพิธีกรรมที่ถูกต้องของพราหมณ์
2. มีอาจารย์นักบวชอิสระ (สมณะ) อยู่จำนวนหนึ่ง ซึ่งสั่งสอนการบำเพ็ญพรตและการปฏิบัติกัมมัฏฐาน
3. นักปรัชญาวัตถุนิยมและสุขนิยมแห่งลัทธิโลกายัต ซึ่งสอนว่าการแสวงหาความสุขคือเป้าหมายที่ถูกต้องของชีวิต

พร้อม ๆ กับการเติบโตขึ้นของการค้าขายและการขยายตัวของสังคมเมือง สายสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกกับจารีตของครอบครัวและหมู่บ้านก็อ่อนแรงลง ดังนั้น จึงส่งผลให้จิตวิญญาณแห่งการตั้งคำถามและการสำรวจพื้นที่ทางจิตวิญญาณได้เฟื่องฟูขึ้น

ลัทธิตละ โคตมะ (563 – 483 ก่อน ค.ศ.) ต่อมาได้รับการขนานนามว่า “พระพุทธเจ้า” (หมายความว่าผู้แจ้งหรือผู้ตรัสรู้) ได้รับการพรรณนาว่าได้ทรงใช้ชีวิตอย่างหรุหรา สะดวกสบาย ภายหลังได้จะเลิกวิถีชีวิตแบบนั้นเสีย หันมาบำเพ็ญทุกกรกิริยา เป้าหมายของพระองค์คือการค้นหาสาเหตุแห่งทุกข์ และหนทางแห่งความดับทุกข์ และในการออกแสวงหาเป้าหมายอันนี้ พระองค์ได้ทรงเข้ารับการฝึกฝนภายใต้การอบรมสั่งสอนของครูอาจารย์ต่าง ๆ ก่อนที่จะเข้าถึงการตรัสรู้

ในพระสูตรยุคต้น ๆ เราพบว่า ในโลกที่มีความมั่งคั่งและการค้าขายพร้อมกันนั้น ก็มีปรากฏการณ์ของคนกลุ่มใหญ่กลุ่มหนึ่ง ซึ่งได้สละชีวิตทางโลก หันมาแสวงหาสัจธรรมในทางธรรม ในพระสูตรพูดถึงคนเหล่านี้ว่า สมณพราหมณา (สมณะและพราหมณ์) ซึ่งโดยทั่วไปจะได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มลูกศิษย์ที่มีความมั่งคั่ง บนพื้นฐานประมาณนี้พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนทางสายกลาง ระหว่างกามสุขัลลิกานุโยคและอิตถกิลมาถานุโยค แห่งวัตถุนิยมและการปฏิเสธคุณค่าของวัตถุนิยมแบบสุนยวาททั้งปวง

ถือเป็นเรื่องสำคัญที่จะยอมรับตั้งแต่ตอนต้นว่า พุทธปรัชญาอิงอยู่กับการวิเคราะห์ประสบการณ์ เป้าหมายของการเดินทางในพระพุทธศาสนาที่พระสิริธรรมา โศตมะ ทรงทำเป็นตัวอย่าง คือ การตรัสรู้ ซึ่งเป็นเรื่องของการมองเห็นสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นอย่างจริง

แนวคิดที่สำคัญ

ปฏิจจนูปบาท

ปฏิจจนูปบาท ถือเป็นแนวคิดพื้นฐานของพุทธปรัชญาทุกสายและเป็นลักษณะเฉพาะของพระพุทธศาสนา ปฏิจจนูปบาท หมายถึง

- การอิงอาศัยกันและกันเกิดขึ้น
- การเกิดขึ้นร่วมกัน โดยอาศัยเหตุปัจจัย และ
- ความเชื่อมโยงเกี่ยวข้อกันและกัน

ในรูปแบบที่ง่ายที่สุด จะเป็นว่า “เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิด เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ” พูดอีกอย่างหนึ่งว่า ทุกสิ่งทุกอย่างจะมีได้ก็เพราะเหตุปัจจัยบางอย่าง และถ้าเหตุปัจจัยเปลี่ยนไปสิ่งดังกล่าวก็จะดับไป การเกิดขึ้นของสิ่งทั้งหลายจะยังอาศัยกันและกัน อีกมุมหนึ่ง อะไรก็ตามที่เกิดขึ้นได้ ก็เนื่องจากเหตุปัจจัยอันหลากหลายที่มีอยู่ ณ บัดนี้ ปัจจัยเหล่านี้โดยตัวมันเองก็ขึ้นอยู่กับปัจจัยตัวอื่น และปัจจัยตัวอื่นนั้นก็ขึ้นอยู่กับปัจจัยตัวอื่น ๆ เรื่อยไปรวมความว่า ทุกสิ่งทุกอย่าง อาศัยเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน

ขณะที่เรามองดูโลก ความเคยชิน (โดยเฉพาะอย่างยิ่งปรัชญาตะวันตกสำนักต่าง ๆ) จะแบ่งโลกออกเป็น ‘สิ่ง’ ซึ่งแต่ละอย่างจะมีการมีอยู่ที่แยกออกไป แต่ไม่มีมุมมองพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนามองว่าโลกประกอบด้วยเครือข่ายแห่งเหตุปัจจัยอันไม่จำกัด และทุกสิ่งทุกอย่างที่มี มีอยู่ในการแสดงชั่วคราวแห่งความเป็นเครือข่ายทั้งหมดในเวลาหนึ่งในสถานที่นี้

มุมมองนี้ ดูเหมือนว่า จะเป็นพรหมลิจิต หรือนิยัตินิยม แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธเสรีภาพของมนุษย์ เนื่องจากว่าการกระทำในปัจจุบันของเราจะเป็นสิ่งไปกำหนดอนาคตของเรา ถ้าทุกสิ่งทุกอย่างแปลกแยกสำหรับเรา เราเองก็จะแปลกแยกสำหรับสิ่งอื่นเช่นกัน มุมมองทางพระพุทธศาสตร์อันนี้เราสามารถชื่นชมได้จากการสะท้อนถึงผลที่อาจเป็นไปได้ของการกระทำในปัจจุบัน

ไตรลักษณ์

ปฏิจจนูปบาท ก่อให้เกิดลักษณะที่เป็นสากลต่อโลกแห่งเงื่อนไขปัจจัยที่เราอาศัยอยู่

อนิจจัง

ไม่มีอะไรนิ่งอยู่กับที่ ทุกสิ่งทุกอย่างตกอยู่ในกระบวนการแห่งความเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เราอาจมีแนวคิดเกี่ยวกับอะไรบางอย่างที่คงที่ถาวร เราอาจปรารถนาเพื่อความเป็นอมตะ แต่ในความเป็นจริง ทุกสิ่งทุกอย่างที่เราประสบพบเจออยู่ในชีวิตนี้ ล้วนตกอยู่ในความเปลี่ยนแปลงเนื่องจากทุกสิ่งทุกอย่างอิงอยู่กับเงื่อนไขปัจจัยที่จะทำให้ตัวเองคงอยู่

อนัตตา

สิ่งทั้งหลาย มิใช่แค่ตกอยู่ในความเปลี่ยนแปลง แต่ไม่มีตัวตนและปราศจากตัวตนด้วยทุกขณะ สิ่งที่มีอยู่แต่ละสิ่งจะยังอาศัยอยู่กับสิ่งอื่น แต่การเชื่อมโยงอิงอาศัยกันและกันอันนี้ แสดงถึงอะไรบางอย่างที่มากยิ่งขึ้นไปกว่านี้ – ไม่มีสิ่งใดที่เรียกได้ว่าเป็น ‘อัตตา’ ถาวร (เช่นกับอัตตมันของฮินดู) สิ่งที่เราเรียกว่า ตัวตน มิได้เฉพาะ

สมมุติบัญญัติ ในความจริงสูงสุดเป็นมายา ห่างจากความเป็นจริง ขณะที่ปรัชญาตะวันตกพบว่า ตัวตน เป็นสิ่งเข้าใจยาก เราไม่อาจพบอะไรบางสิ่งที่เป็นตัวตน ที่มีใช้ตัวตน หรือเป็นอะไรอื่น พระพุทธศาสนามีได้มี ปัญหาเช่นนั้น พระพุทธศาสนามองแต่ละปัจเจกว่าเป็นการรวมกันเป็นกลุ่มแห่งขั้น 5 (ดูหน้า 54) คือรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ สิ่งเหล่านี้มารวมกันตั้งแต่ตอนเกิด และเราเรียกสิ่งนี้โดยสมมุติบัญญัติว่า “ตัวตน” ในเวลาตาย สิ่งเหล่านี้สิ้นสุดการทำงานร่วมกัน ดังนั้น “ตัวตน” โดยสมมุตินี้ ก็สิ้นสุดการมี อนัตตาก็เช่นเดียวกับปฏิจสมุปบาท คือ เป็นหลักธรรมที่สำคัญในพุทธปรัชญา : ไม่มีอะไรที่เป็นสิ่งถาวร มีอยู่อย่างอิสระหรือคงที่ ไม่มีตัวตนที่คงที่ตายตัว การอธิบายแนวคิดอันเดียว ๆ เช่นนี้ได้ครอบงำ มุมมองเกี่ยวกับความจริงแบบพุทธ

ทุกข์

ถ้าไม่มีอัตตาถาวร และทุกสิ่งทุกอย่างเปลี่ยนแปลง และยังอยู่กับเหตุปัจจัย ดังนั้น ชีวิตเราจึงต้องเผชิญกับความผิดหวัง ความทุกข์และความตายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ สิ่งเหล่านี้มิได้มากำหนดเราจากภายนอก แต่เป็นผลตามธรรมชาติของสิ่งที่ถูกจำกัด ที่ต้องอาศัยสิ่งอื่น ความทุกข์เป็นคำที่มีความหมายกว้าง ๆ ครอบคลุมถึงสิ่งที่ไม่น่าพึงพอใจทุกอย่างในชีวิต การไม่ได้ในสิ่งที่คนมุ่งหวัง เป็นทุกข์ การได้ในสิ่งที่ไม่ต้องการ เป็นทุกข์ แม้สิ่งที่น่าปรารถนาก็ไม่ปลอดจากทุกข์ เพราะเรารู้ดีว่าไม่มีอะไรคงที่และเราจะต้องละทิ้งมันไป การที่จะเสแสร้งว่าชีวิตไม่เกี่ยวข้องกับทุกข์ ชาวพุทธมองว่า เป็นการปฏิเสธที่จะเผชิญหน้ากับความจริง

ทั้งหมดนี้เป็นไปตามพุทธมรรคาคือผลแห่งการยอมรับธรรมชาติของสิ่งที่มีเงื่อนไขและความทุกข์ที่จะตามมา พุทธปรัชญาทั้งหมดมีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การเอาชนะความทุกข์ แต่ข้อนี้มิได้หมายความว่า พระพุทธศาสนามุ่งที่จะเปลี่ยนความจริงของโลก – ซึ่งนั่นเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ – แต่พุทธศาสนาอ้างว่า การเข้าใจจักรกลนิยมที่ทุกข์เกิดขึ้น และผลที่คนเราต้องเจอจะช่วยให้ผู้คนเอาชนะความทุกข์ได้ และเนื่องจากทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นในฐานะเป็นผลของเงื่อนไขปัจจัย พุทธวิธีจึงพยายามที่จะสร้างเงื่อนไขที่จะทำให้เราสามารถเอาชนะทุกข์ได้

อริยสัจ 4

การใช้รูปแบบแห่งการให้เหตุผลทั่วไป (เคียงคู่ขนานไปกับหมอที่ให้การวินิจฉัยโรคและเชี่ยวชาญรักษาโรค) จึงกล่าวกันว่า พระพุทธองค์ได้ประกาศธรรมของพระองค์ในรูปของบัญญัติทั้ง 4

1. ชีวิตทั้งปวง เป็นทุกข์
2. สาเหตุแห่งความทุกข์ คือ ตัณหา
3. ถ้าตัดขาด (นิโรธ) ความทุกข์ก็ดับ
4. วิธีที่จะกำจัดตัณหา คือ การปฏิบัติตามหลักอริยมรรค (ทางสายกลาง)

เราจะตรวจสอบความหมายไปที่ละข้อ

ทุกข์

ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น สิ่งนี้เป็นการประเมินค่าเงื่อนไขของมนุษย์ตามสภาพที่เป็นจริง ข้อนี้มิได้หมายความว่าชีวิตปราศจากความสุขแท้จริง พระพุทธองค์ทรงยอมรับว่า การแสวงหาความสุขและการหลีกเลี่ยงจากความทุกข์เป็นพื้นฐานไม่เฉพาะกับมนุษย์ แต่รวมไปถึงสรรพสัตว์ ข้อนี้เป็นการยอมรับสภาพ

ความเป็นจริงของชีวิตในโลก ซึ่งทุกสิ่งทุกอย่างมีความเกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงกันและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ความจริงไม่อาจเทียบได้กับความฝัน หรือแม้จะเป็นอย่างนั้น สภาวะที่เป็นอุดมคติก็ไม่อาจดำรงอยู่ได้อย่างถาวร

ตัณหา

ตัณหาไม่ใช่สิ่งเดียวกันกับความต้องการตามธรรมชาติเพื่อการดำรงชีวิตหรือที่ก่อให้เกิดความสุข ตัณหาเป็นอะไรบางสิ่งที่ถูกกำหนดแน่นอนและปรารถนาอย่างไม่สิ้นสุดในโลกที่ไม่อาจเป็นไปได้ พูดอีกอย่างหนึ่งว่า ตัณหาคือรูปแบบแห่งความปรารถนาพื้นฐานที่ผิดธรรมชาติไปจากวิถีที่โลกเป็น

ตัณหา มี 3 อย่าง

1. กามตัณหา การแสวงหาความพึงพอใจผ่านประสาทสัมผัสและหลีกเลี่ยงสถานการณ์ที่เป็นการตัดขาดจากประสาทสัมผัส
2. ภวตัณหา ความปรารถนาที่จะดำรงอยู่ในฐานะเป็นปัจเจกตลอดไป
3. วิภวตัณหา มีความหมาย 2 อย่างที่แตกต่างกัน ความหมายแรก “วิภว” หมายถึงความมั่งคั่ง ร่ำรวย ทรัพย์นี้หมายถึงความต้องการเพื่อความสำเร็จและมั่งคั่ง นอกจากนั้น ยังหมายถึง ‘ความดับสูญ’ ได้ด้วยและทรัพย์นี้จึงหมายถึง ความปรารถนาที่จะละโลกนี้ไป โดยการทำอสังขารด้วยเหตุนี้ วิภวตัณหาจึงเป็นวิธีการ “ทั้งหมดหรือไม่” อันเป็นความพยายามที่จะหลีกเลี่ยงธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงและอิงอาศัยกันแห่งชีวิต โดยการเลือกใช้การปฏิบัติที่สุจริตอย่างใดอย่างหนึ่ง

นิโรธ

นิโรธ หมายถึง ‘ความดับ’ ที่เมื่อตัณหาดับ ความทุกข์ก็ดับ มีความพยายามจากมุมมองของตะวันตก ที่พยายามตีความดับตัณหาออกมาในเชิงลบที่ว่า “ถ้าคุณไม่คาดหวังอะไรในชีวิต คุณก็จะไม่ผิดหวัง” ในพระพุทธศาสนา มุมมองไม่เป็นเช่นนั้น ด้วย 2 เหตุผล ประการแรกวิภวตัณหา ก็เป็นเช่นกับตัณหาอื่น ๆ คือ ความทุกข์ ดังนั้น นิโรธ จึงไม่ได้หมายถึงความสูญ ประการที่ 2 อริยสังขลที่ 3 หมายถึงพระนิพพาน ซึ่งก็คือภาวะแห่งความสุขและความสงบอันเป็นสิ่งที่ชาวพุทธปรารถนา กำหนดหมายรู้โดยความดับสูญไปแห่งกองไฟทั้ง 3 คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง และถูกแทนที่โดย ความเอื้อเฟื้อ ความรัก และปัญญา ดังนั้น ความสิ้นไป แห่งตัณหาจึงหมายถึงความสุข มิใช่การยอมแพ้

มรรค

มรรค หมายถึงทางสายกลาง มี 8 ประการดังที่จะกล่าวต่อไป

มรรค 8

แม้จะหมายถึงขั้นตอนของการเดินทาง แต่องค์มรรคทั้ง 8 เหล่านี้ มิได้หมายความว่าเราจะต้องปฏิบัติไปตามลำดับ แต่เป็นสิ่งเราจะต้องปฏิบัติโดยพร้อมเพรียงกัน มรรค 8 แสดงถึงลักษณะแห่งเจตคติ วิธีชีวิต และการปฏิบัติทางจิตวิญญาณที่เป็นประโยชน์ในการสร้างเงื่อนไขที่จะทำให้เราไปเคลื่อนไหวไปยังเป้าหมายแห่งพุทธมรรค นั่นคือการเห็นสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นจริง

1. สัมมาทิฐิ

ข้อนี้ หมายถึง ความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันและลักษณะพื้นฐานแห่งมุมมองเกี่ยวกับชีวิตแบบพุทธ ถ้าไม่มีมุมมองดังกล่าว พุทธมรรคก็จะไร้ความหมาย

2. สัมผัสกับปะ

ข้อนี้พูดถึงพื้นฐานแห่งข้อผูกพันในการมีอยู่ส่วนบุคคล พุทธรรมมิใช่เป็นเรื่องของความสนใจในเชิงวิชาการ แต่เป็นสิ่งที่เรียกหาข้อผูกพัน ข้อนี้มีมิใช่การที่จะต้องยึดหลักพื้นฐานทางศีลธรรมที่สูงส่งเพื่อมาชดเชยความไม่เที่ยงตรงของสติปัญญา แต่เป็นการแสดงให้เห็นว่า หนทางสายนี้ จะเดินได้ก็ด้วยการลงมือปฏิบัติ มิใช่ด้วยการสืบค้นในเชิงครุ่นคิด

3. สัมมาวาจา

มีรูปแบบคำพูดที่ยังหลีกเลี่ยงอยู่หลายอย่าง พูดบด พูดคำหยาบ พูดส่อเสียด และพูดเพื่อเจ้อ สิ่งตรงข้าม คือพูดจริง พูดสุภาพ พูดสร้างสรรค์และพูดอย่างมีจุดมุ่งหมายเป็นสิ่งที่พึงปลูกฝัง

4. สัมมากัมมันตะ

หัวข้อศีลที่ก่อให้เกิดส่วนแห่งมรรคส่วนนี้มีพูดไว้ในหน้า 70 โดยสรุปก็มี ไม่ฆ่า (แต่ปลูกกรุณาและความปรารถนาดีขึ้นในสรรพสัตว์) ไม่ขโมย (ปลูกถึงความเอื้อเพื่อเพื่อแผ่) ไม่ประพฤติผิดในกาม (ปลูกฝังความนิ่ง ความเรียบง่าย และความสันโดษ) ไม่พูดมิถวาจา (ดูรายละเอียดข้างบน) ไม่สร้างกรรมที่สับสนให้กับจิตด้วยสิ่งมีนเมา (ปลูกฝังการฝึกสติ)

5. สัมมาอาชีวะ

ชาวพุทธ จะได้รับการสนับสนุนให้ประกอบอาชีพโดยสอดคล้องกับพุทธจริยศาสตร์พื้นฐานและศีล 5

6. สัมมาวายามะ

สัมมาวายามะ คือความพยายาม 4 ชั้น

1. กำจัดความคิด / ความต้องการที่เป็นอันตรายที่มีอยู่แล้ว
2. ป้องกันมิให้สิ่งดังกล่าวเกิดขึ้นในอนาคต
3. สนับสนุนให้ความคิด / ความปรารถนาเชิงบวกเกิดขึ้น
4. รักษาความคิดเชิงบวกที่เกิดขึ้นแล้วให้คงอยู่สืบไป

พูดอีกอย่างหนึ่งว่า คือกระบวนการแห่งความคิดและความปรารถนาที่สอดคล้องกับหลัก

พระพุทธศาสนา

7. สัมมาสติ

เราจะพูดถึงหัวข้อนี้อีกในหัวข้อ ‘สมาธิ’ โดยพื้นฐานและมรรคาแห่งพระพุทธเจ้าต้องการให้คนเราได้ปลูกสร้างสติในกาย เวทนา จิต ธรรม ข้อนี้เกิดตามแนวคิดพื้นฐานทางพระพุทธศาสนาที่ว่า การปราศจากสติจะนำไปสู่ความทุกข์ และว่าเป้าหมายแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ก็คือการเป็นผู้คืนหรือมีสติอย่างสมบูรณ์ (พุทธะ)

8. สัมมาสมาธิ

ดังเราจะพบในตอนต่อไปว่า สมาธิชนิดต่างๆ มีความสำคัญในการดำเนินตามแนวทางของพระพุทธศาสนา โดยภาพรวม เราอาจกล่าวได้ว่าการฝึกฝนและการควบคุมจิต การทำจิตให้สงบ และการประสานแรงกระตุ้นทั้งที่เป็นสำนึกและอยู่ใต้สำนึกที่เป็นตัวกำหนดการกระทำของเราคือวิธีแห่งการปฏิบัติตามองค์มรรค ถ้าไม่มีสิ่งนี้ ปัญญาและความมุ่งมั่นก็จะอ่อนแอ (หรือเป็นเรื่องของการบังคับ แทนที่จะเป็น

ธรรมชาติ) และขั้นตอนแห่งการพูด การกระทำและการเลี้ยงชีพในเชิงปฏิบัติก็จะมีได้เกิดจากมุมมองและความปรารถนาที่กลมกลืนกันโดยธรรมชาติ

ไตรสิกขา

มรรค 8 ถือว่าเป็นหนทางสายเอกในการปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมมีการแบ่งโดยทั่วไปเป็น

- ศีล หลักแห่งความประพฤติ
- สมาธิ ขั้นตอนของการฝึกจิต
- ปัญญา สะท้อน คือ 2 ขั้นตอนแรก แต่ในเชิงปฏิบัติก็สะท้อนถึงขั้นที่ละเอียดที่สุดของทั้ง 3

ขั้นตอน เนื่องจากว่าเป็นเรื่องที่ไม่อาจบังคับแต่มันเกิดขึ้นทั้งในขณะที่แห่งปัญหาที่เกิดโดยทันที หรือเป็นผลแห่งการปฏิบัติทั้งศีลและสมาธิ

ปัญญาสามารถเข้าถึงได้ใน 3 ระดับ คือ

- **สุตมยปัญญา** ปัญญาอันเกิดขึ้นจากการฟัง หรือการศึกษาพระสูตร ปัญญาชนิดนี้ยอมรับปัญญาตามจารีตที่เรานับถืออยู่

- **จินตมยปัญญา** ปัญญาอันเป็นผลจากการใคร่ครวญหรือความคิดส่วนบุคคล

- **ภาวนามยปัญญา** รูปแบบอันสูงสุดแห่งปัญญาอันเป็นผลแห่งความเข้าใจที่เกิดขึ้นจากภาวนา คือการฝึกปฏิบัติในทางจิตวิญญาณ

เห็นได้ว่า ระดับเหล่านี้ถูกมองเห็นในฐานะที่เป็นตัวนำจากรูปแบบหนึ่งไปสู่อีกรูปแบบหนึ่ง ข้อแรกเกิดจากความเข้าใจและจารีต ต่อมาเป็นสติ การสะท้อนสิ่งต่างๆที่เป็นส่วนบุคคล และข้อสุดท้าย เป็นอิทธิพลของปัญญาที่เป็นที่ยอมรับส่วนบุคคลไปยังสมาธิและการปฏิบัติอื่นๆ ณ จุดที่ปัญญามีความเกี่ยวข้องกับจิตที่อยู่ได้สำนึกและอารมณ์ ซึ่งนำไปสู่การเห็นแจ้งในทางจิตวิญญาณ

การแสดงความหมายของอนัตตา

คำสอนของพระพุทธองค์สะท้อนถึงการปฏิบัติทางจิตวิญญาณของฮินดูและภาษาในยุคสมัยนั้น ทั้งในด้านของการพัฒนาการและในด้านของการเปรียบเทียบ ดังนั้น มุมมองของพระพุทธองค์เกี่ยวกับตัวตนสามารถมองเห็นได้จากการเปรียบเทียบกับนักปรัชญาฮินดูส่วนใหญ่ ดังที่มีกล่าวไว้แล้วในบทต้น

โดยทั่วไปแล้ว ฮินดูจะยอมรับว่ามีอัตตาถาวร (อาตมัน)ซึ่งมีความเชื่อมโยง แต่ก็มีความเป็นอิสระจากร่างกาย ตัวอย่างในคัมภีร์คีตา มีข้อความที่มีชื่อเสียง ที่พระกฤษณะ ซึ่งมาในรูปของนายสารถิ ได้อธิบายให้กับนาคารชุนฟังว่า ผู้คนมิได้ลงมือฆ่าและไม่ได้อูกฆ่า ในสงครามร่างกายถูกทำลายไป แต่อาตมันยังคงอยู่ต่อไปเช่นกัน ในคัมภีร์อุปนิษัตยยุคคั้นๆ เป้าหมายของชีวิตคือการรวมเป็นหนึ่งเดียวแห่งอาตมันเข้ากับพรหมมัน อันเป็นความจริงสูงสุด สำหรับฮินดูแล้ว อาตมัน ‘ที่แท้’ มิได้ตกอยู่ในความเปลี่ยนแปลงไปพร้อมกับสิ่งที่เปลี่ยนแปลงในโลกแห่งวัตถุและธรรมชาติอันแท้จริงของอาตมันจะถูกเปิดเผยก็โดยการรวมเป็นหนึ่งเดียวกับสิ่งสัมบูรณ์

การตีความอีกด้านหนึ่งของแนวคิดนี้ ก็คือว่า ส่วนใหญ่แล้ว ผู้คนจะถูกผูกติดอยู่กับอัตลักษณ์ที่ไม่เปลี่ยนแปลงของตน ซึ่งในการกลับกันก็ก่อให้เกิดระบบวรรณะ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า นำไปสู่แนวคิดเรื่องชะตากรรมนิยมในลักษณะที่ว่า คนเราไม่อาจที่จะกำหนดชะตากรรมของตนได้

ในหลักคำสอนเรื่องอนัตตา พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธแนวคิดเรื่องอาตมันถาวร จากคำสอนเรื่อง ปฏิจจสมุปบาท ความหมายก็คือว่า ‘อัตตา’ แต่ละอันมิได้มีความจริงที่มีอยู่ทั่วไปหรือคงที่ แต่เกิดขึ้นโดยอิงอาศัยเหตุปัจจัย ก็จะเปลี่ยนแปลงเมื่อเหตุปัจจัยเปลี่ยน และจะไม่คงอยู่ในรูปปัจจุบันเมื่อเวลาตาย

ในคำสอนของพระพุทธองค์ กล่าวกันว่าอัตตาถูกสร้างขึ้นจากขั้น 5 คือ

- รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

องค์ประกอบย่อยแต่ละอย่างเหล่านี้เป็นชั่วคราวและเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ที่เมื่อนำมารวมเข้าด้วยกัน ก่อให้เกิดการเรียกขานโดยสมมุติว่า ‘ฉัน’ ในการตรวจสอบมุมมองเกี่ยวกับอัตตาในพระพุทธศาสนา ถือเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องวางมุมมองของตะวันตก เรื่องแนวคิดเรื่องจิตกับกายไว้เสียก่อน เราจะเริ่มถามคำถามว่า ฉันคือใคร?

แรกสุด ข้าพเจ้าคือสิ่งทางกายภาพที่มีความเปลี่ยนแปลงนับตั้งแต่เกิดจนตาย ร่างกายที่ต้องการอาหาร เครื่องดื่มและออกซิเจน ร่างกายที่เปลี่ยนแปลงอาหารให้เป็นพลังงานเพื่อที่จะดำรงตนเองไว้ ร่างกายที่อาศัยที่อิงอยู่กับส่วนที่เหลือของโลกเพื่อความอยู่รอดของคุณ

ข้าพเจ้าทราบดีถึงลำดับที่เปลี่ยนแปลงแห่งเวทนา บางอย่างดี บางอย่างไม่ดี บางอย่างก็มีลักษณะเป็นกลาง เวทนาเกิดขึ้นโดยเป็นการตอบสนองต่อสัญญา - ความรู้ที่เข้าสู่เราผ่านผัสสะ ผลจากเวทนาและสัญญา เรามีความปรารถนา เราตัดสินใจจะทำ เราก็ทำการตัดสินใจ นี่คือสังขาร (และสิ่งที่ก่อให้เกิดกรรม) และแสดงถึงการตอบสนองของเราต่อชีวิต

สิ่งที่เป็นผลจากขั้นทั้ง 4 เหล่านี้คือวิญญาณ วิญญาณมีอยู่หลายลักษณะขึ้นอยู่กับฐานที่วิญญาณนั้นเกิดขึ้น คือ ตา หู จมูก ลิ้นและกาย (อายตนะทั้ง 5 เป็นที่ยอมรับกันในโลกตะวันตก) พร้อมกับใจซึ่งพระพุทธศาสนาถือว่าเป็นผู้เป็นใหญ่ในการคิด (เช่นเดียวกับหน้าที่เป็นใหญ่ในการมองเห็น)

จิตคือกระบวนการของการมองเห็น, การสัมผัส, การได้กลิ่น, การลิ้มรส การได้ยินและการคิด

เพราะฉะนั้น จิต จึงมิใช่ ‘สิ่ง’ แต่เป็นกระบวนการ (ภาษาบาลีเรียกสิ่งนี้ว่า สนฺตฺน) ในฐานะแห่งปัจเจกเราคือผลรวมแห่งการกระทำทางกาย วาจา ใจ ของเราเอง การที่จะมีใจที่มีความกลมกลืน มีความเชื่อมโยง และมีความรู้สึก (ซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวพุทธพยายามอธิบาย) มิได้หมายความว่า จะมีสิ่งที่แยกออกไปที่มีคุณสมบัติดังกล่าว แต่เป็นเพียงแต่วิธีการที่จะอธิบายกระบวนการแห่งคำพูดและความคิดที่คุณภาพเหล่านี้จะนำไปใช้ได้

อะไรคือตัวตน ‘ที่แท้จริง’

กับคำถามนี้ พุทธปรัชญามีคำตอบให้ ตัวคุณที่แท้จริงคือสิ่งที่คุณเป็น - สิ่งที่คุณรู้สึก, มองเห็น, คิด และเลือกที่จะทำในชีวิตไม่มีตัวตนที่แท้จริง เพราะฉะนั้น พระพุทธศาสนาจึงปฏิเสธความถูกต้องของการแสวงหาตัวตนที่แน่นอนอื่นไปจากองค์ประกอบทางกายภาพจิตวิทยาที่เปลี่ยนแปลงตลอด

นี่คือมุมมองเกี่ยวกับความจริงที่เป็นคำสอนหลักในพระพุทธศาสนาไม่มีอัตตา อนัตตา มิได้หมายความว่า คุณจะไม่มียุติคุณแห่งความเป็นปัจเจก ในขณะที่คุณทำ (พูดอีกอย่างหนึ่งว่า คุณสร้างกรรมใหม่ และเป็นผลต่อกรรมเก่าของคุณ) คุณกำลังคิดจากบุคลิกภาพของคุณความจำ (หรือการรับรู้) สิ่งที่คุณเคยมีประสบการณ์ในอดีต ได้รายงานให้คุณเคารพถึงความรู้สึกและการเลือกของคุณในอนาคต อนัตตา มิได้หมายความว่าไม่มีบุคลิกภาพ ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นเพียงสิ่งที่เรารับรู้คุณก็คือคุณ ที่มีความรู้สึก ความคิดและ

อุปนิสัย ทั้งหมดที่ตกไปก็คือแนวคิดที่ว่ามีความคิดอื่นบางอย่างที่อยู่เหนือกระบวนการอันนี้ทางสายกลางแห่งอตตะ

ในการแสดงถึงความแตกต่างขั้นพื้นฐานระหว่างแนวคิดเกี่ยวกับอตตะระหว่างมุมมองของฮินดูกับพระพุทธศาสนา โปรดสังเกตว่า พระพุทธศาสนาพยายามจะหลีกเลี่ยงสิ่งที่เป็นความผิดพลาดขั้นพื้นฐาน 2 อย่างคือ สัสตติภุคฺฉิ (เห็นว่าเที่ยง) และอุจเจทภุคฺฉิ (เห็นว่าขาดศูนย์)

- สัสตติภุคฺฉิ (ฮินดู) ได้ปลดปล่อยตัวตนออกจากความเชื่อมโยงระหว่างกัน และอ้างว่าอตตะมีสารัตถะที่คงที่ถาวร สิ่งนี้อาจมองได้ว่า คือความพยายามที่จะได้สิ่งถาวรและความปลอดภัยในโลกที่ร่างกายมีความเปลี่ยนแปลงและเสื่อมสลาย

- ที่สุดโด่งอีกด้านหนึ่ง อุจเจทภุคฺฉิ ปฏิเสธว่าไม่มีสิ่งที่เรียกว่าเป็นอตตะ สำนึกที่ยังได้ปฏิเสธว่าไม่มีคุณค่า ความหมาย หรือ (โดยการแสดงถึง) ความเชื่อมโยงของสิ่งเหล่านั้นในโลก

ทักษะทั้ง 2 พยายามที่จะสร้างตัวตน ให้เป็น 'สิ่ง' ที่แยกออกมาและพิจารณาว่า มันมีอยู่หรือไม่ และถ้ามีอยู่ธรรมชาติของมันจะเป็นเช่นไร คำสอนทางพระพุทธศาสนาปฏิเสธสิ่งนี้ว่า เป็นวิธีการที่ไม่ถูกต้อง พุทธศาสนามองว่าเป็นไปไม่ได้ที่จะไปแยกตัวตนออกจากเงื่อนไขและความเชื่อมโยงที่จะทำให้ตัวตนนั้นดำเนินการไปได้ โดยที่ตัดตัวตนออกเสีย เราก็มีอะไร เป็นเพียงความจริงที่เชื่อมโยงและมีความแปรปรวน ในการอิงอาศัยกันและกัน

เมื่อถูกแยกออกไปจากบริบทของคนในโลกที่มีความเปลี่ยนแปลง มีความเชื่อมโยงกัน และหลอมรวมกันเข้าเป็นวัฏจักรทวงไว้ซึ่งคุณค่าทั้งหมด พระพุทธศาสนามองปัจเจกกว่า น่าสงสารเพราะในอนาคตจะต้องเผชิญหน้ากับความเสื่อมและความตายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้จากมุมมองดังกล่าว ไม่มีอะไรที่มีคุณค่าเนื่องจากว่าทั้งหมดไปสิ้นสุดลงตรงที่อณู

อย่างไรก็ตาม ทันทิที่ การอิงอาศัยซึ่งกันและกันได้กลายเป็นอุปนิสัยแห่งการมองสิ่งทั้งหลาย พลังที่มีอยู่แห่งความทุกข์ก็เป็นอันถูกทำลาย การเจ็บไข้ ความแก่และความตาย จะยังคงอยู่ต่อไป แต่ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของโลกที่เป็นธรรมชาติที่เราแต่ละคนมีความเกี่ยวเนื่องอยู่ตลอดเวลาและในทุกๆ ที่มุมมองนี้ถูกแสดงผ่านแนวคิดเรื่องกรรม และแนวคิดเรื่อง 'พุทธภาวะ' (โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในพัฒนาการแบบมหายาน) ในทุกสิ่ง นี้คือคำตอบที่ว่า ทำไมในฐานะที่เป็นปรัชญาส่วนบุคคล พระพุทธศาสนาจึงเป็นปรัชญาเชิงบวกในการชื่นชมต่อชีวิต และในขณะที่เดียวกันก็ถือว่าความผิดหวังและความทุกข์จะเกิดขึ้นจากการมองเห็นสิ่งที่เป็นจริงเป็นสิ่งลวงตาว่าเป็นอตตะที่มีอยู่อย่างเป็นอิสระ

กรรม

คาถาเริ่มต้นแห่งคัมภีร์ธรรมบท ซึ่งเป็นบทรวบรวมคำสอนของพระพุทธองค์ยุคต้นๆ ซึ่งเราสามารถถอดใจความได้ว่า

สิ่งที่เราเป็นในทุกวันนี้เป็นผลจากความคิดของเราเมื่อขณะที่แล้ว ความคิดในปัจจุบันของเรา
จะสร้างชีวิตของเราในอนาคต : ชีวิตของเราจึงเป็นการสร้างแห่งจิตของเรา

พุทธปรัชญาไม่ได้ถือการอิงอาศัยกันและกันในการทำงานแบบโชคชะตานิยม ถึงแม้ว่าทุกสิ่งทุกอย่างจะเกิดขึ้นในลักษณะที่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไข ทันทิที่มันเกิดขึ้น มันก็ก่อให้เกิดส่วนของเงื่อนไข ซึ่งอนุญาตให้สิ่ง

ถัดไปเกิดขึ้นโดยลักษณะนี้ ทุกสิ่งทุกอย่างจึงเป็นส่วนหนึ่งแห่งการสร้างสรรค์ในกระบวนการแห่งความเปลี่ยนแปลง

ภายใต้ข้อจำกัดทางกายภาพ ชีวิตถูกสร้างขึ้นมาจากความคิดและการตัดสินใจ - ทั้งของตนเองและของผู้อื่น การกระทำที่มีเจตนาของเราจะส่งผลตามมา กรรมมีความหมายว่า ‘การกระทำ’ แต่ในพุทธปรัชญาหมายถึงกรรมที่ทำโดยเป็นผลแห่งการกระทำที่รู้ตัวและมีเจตนา ก็เป็นสิ่งที่เราเลือกที่จะกระทำที่มาเป็นตัวกำหนดว่าเราเป็นใคร เพราะฉะนั้น มันจึงมีกระบวนการที่ต่อเนื่องแห่งการสร้างกรรมใหม่ และการมีประสบการณ์กับกรรมในอดีต

ในพระพุทธศาสนา มิได้มีสารัตถะที่ตายตัว ดังนั้นสิ่งที่จะเป็นในอนาคตจะถูกกำหนดโดยสิ่งที่คุณทำในบัดนี้ จากการสร้างกรรมดีหรือกรรมชั่วในประเด็นดังกล่าว การมีอยู่มาก่อนสารัตถะหรือถ้าจะพูดให้ตรงกว่านั้น สารัตถะเป็นเพียงชื่อสมมุติที่ให้ไว้กับลักษณะแห่งการมีอยู่บางอย่าง

กระบวนการดังกล่าว ซึ่งแสดงผ่านจุดเชื่อมต่อแห่งห้วงไซ่ 12 ประการ ซึ่งเรียกว่านิทานมีแสดงไว้ในวงจรแห่ง ‘วงจรแห่งชีวิต’ ตามแนวทางพระพุทธศาสนา

การเกิดใหม่

ถึงแม้โดยทั่วไป ชาวพุทธจะมีความเชื่อใน ‘การกลับชาติมาเกิด (Reincarnation)’ แต่นั่นก็ไม่ถูกต้องนัก การกลับชาติมาเกิด หมายถึงว่ามีวิญญาณที่อาศัยอยู่ในร่างกาย ในเวลาตาย วิญญาณนั้นก็จะเลื่อนไปเพื่อที่จะได้กลับชาติมาเกิดในอีกส่วนหนึ่ง เห็นได้ชัดว่า มุมมองดังกล่าว ก่อนข้างจะไปกับไม่ได้กับมุมมองที่เกี่ยวกับอนัตตาในพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นประมวลขั้นที่มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

สำหรับชาวพุทธแล้ว สิ่งที่เราเป็นอยู่ในทุกวันนี้ เป็นผลของสิ่งที่เราเป็นเมื่อวาน และในทำนองเดียวกันก็ก่อให้เกิดวันพรุ่งนี้สำหรับคุณ ดังนั้น การเกิดใหม่จึงเป็นอะไรบางสิ่งที่เกิดขึ้นตลอดชีวิต คำศัพท์ที่ถูกต้องในการพูดถึงเรื่องนี้สำหรับชาวพุทธจึงมิใช่การกลับชาติมาเกิด แต่เป็น *ปุนภพ* (การเกิดใหม่) อย่างไรก็ตามในเวลาตาย เครือข่ายทั้งหมดของการเชื่อมโยงซึ่งกันและกันและกรรมของผู้คนก็ยังมีได้ดับหายไปง่ายๆ สิ่งดังกล่าว ยังคงมีอยู่ และสิ่งที่เราได้เลือกทำในวันนี้จะมีผลกระทบต่อดวงพรุ่งนี้ แม้ว่าเราอาจจะตายในคืนนี้ ดังนั้น ชาวพุทธจึงมองกรรมว่ามีความต่อเนื่องที่จะหล่อเลี้ยงและคงไว้ซึ่งผลกรรมในชีวิตในอนาคต ไม่ใช่สักแต่ว่าคุณหายไปจากโลกนี้ไปสู่อีกโลกหนึ่งซึ่งจะมาเป็นที่ๆอยู่ใหม่ให้เรา อยู่ในภาวะที่ไร้รูป แต่ก็ยังเป็นโลกนี้เองที่ชีวิตเราจะต้องสืบต่อและทำงานผ่านกรรมที่เราได้ทำไว้แล้ว

อุปมาเกี่ยวกับเรื่องนี้จึงเห็นได้จากเปลวไฟจากตะเกียงดวงหนึ่งที่สามารถนำไปจุดต่อให้กับตะเกียงดวงอื่นๆ เปลวของตะเกียงดวงที่ 2 แตกต่างไปจากเปลวไฟดวงที่ 1 แต่มันก็เผาไหม้ได้อันเป็นผลมาจากการเผาไหม้ของเปลวไฟดวงที่ 1 ไม่มีการส่งผ่านทางกายภาพจากกันและกันแต่การเผาไหม้ตะเกียงดวงที่ 2 ก็ขึ้นอยู่กับเปลวไฟก่อนของตะเกียงดวงแรก

นิรวาณ

มีการถกเถียงกันเกี่ยวกับความหมายของคำว่านิรวาณ (บาลีคือนิพพาน) ตามตัวอักษร แปลว่า ‘ดับ’ ในแง่ที่ว่าดับเปลวไฟ อย่างไรก็ตาม มิได้หมายความว่าดับสิ้น ดังนั้น นิรวาณจึงมิได้หมายถึงว่า อดตาสูญสิ้นการมีอยู่แต่นิรวาณมีการบรรยายถึงว่า กองไฟ 3 กอง (โลก โกรธ หลง) ได้ดับสิ้นเนื่องจากว่า ไม่มีเชื้อเพลิงที่จะก่อให้เกิดการแผดเผาได้ดำรงอยู่ ในแง่บวกพระนิรวาณคือ ความรัก ความเมตตาและปัญญาที่สมบูรณ์

โดยทั่วไปแล้ว นิรวาณจะอยู่ตรงข้ามกับสังสาระ สังสาระหมายถึงโลกทั่วไป ที่มีความเปลี่ยนแปลง อันเป็นผลจากกรรมซึ่งเกิดจากความโลภ ความโกรธ และความหลง กระบวนการทั้งหมดของกรรม -ซึ่งทำจากการกระทำอันหนึ่งไปสู่การกระทำหนึ่ง จากสภาวะจิตอันหนึ่งไปสู่สภาวะจิตอันหนึ่ง จากชีวิตหนึ่งไปสู่ชีวิตหนึ่ง - ได้รับการยอมรับว่าเป็นความทุกข์ ความสำเร็จในแง่ของพุทธปรัชญาและจิตวิญญาณ จะอยู่เลยสังสาระ ข้อนี้มีได้หมายความว่า การถอนตนออกจากโลก แต่เป็นการบรรลุถึงสภาวะที่บุคคลไม่อาจถูกแตะต้องโดยสิ่งที่ก่อให้เกิดความทุกข์ และการดับสิ้นไปแห่งสาเหตุแห่งทุกข์ในด้านอื่น

ภายในจารีตพุทธศาสนา พระนิรวาณถูกมองว่าเป็นจุดสูงสุด แห่งการประพาศิทธธรรมและเป็นผลที่เกิดขึ้นตามมาโดยธรรมชาติแห่งการตรัสรู้ ผู้ที่บรรลุถึงสถานภาพดังกล่าวนี้มีชื่อว่า อรหันต์ อีกชื่อหนึ่งที่ใช้เรียกผู้เข้าถึงสถานะดังกล่าวนี้คือ ตถาคต ซึ่งหมายถึงว่า ‘ผู้ที่อยู่เลยไป’ และโดยทั่วไปหมายถึงพระพุทธเจ้า

กรอบแห่งแนวคิดเรื่องนิรวาณในพระพุทธศาสนา มีแสดงไว้โดยศัพท์ที่ใช้เรียก คำเหล่านั้น รวมถึงอมตะ (ไม่ตาย) และอสังขตะ (ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง) สิ่งที่แน่นอนก็คือว่า นิรวาณมิได้หมายถึงการดับสูญแห่งตัวตน แต่หมายถึงการดับสิ้นไปแห่งมายาของตัวตน และพระนิรวาณ ยังได้ชื่อว่า มุคติ (ความหลุดพ้น) อีกด้วย

ไม่ควรจะคิดกันว่า สภาวะแห่งนิรวาณเป็นสภาวะที่ไม่มีประสบการณ์ชนิดธรรมดาหรือที่เจ็บปวด พุทธปรัชญาเสนอว่า บุคคลผู้ที่มีประสบการณ์พระนิรวาณ ยังคงมีประสบการณ์ที่เป็นสุข เป็นทุกข์หรือเป็นกลาง แต่ที่ท่านผู้บรรลุไม่เหมือนกับผู้อื่น คือไม่ถูกผัสสะเหล่านั้นครอบงำ เนื่องจากท่านยอมรับว่าสิ่งเหล่านั้นไม่เที่ยง พระพุทธองค์หลังการตรัสรู้ก็เชื่อกันว่าได้อยู่ในสภาวะนั้น เพราะฉะนั้น แม้พระพุทธองค์จะปรินิพพานและด้วยโรคบางอย่างอันเกิดจากอาหารเป็นพิษ พระพุทธองค์ทรงมองว่าเป็นเรื่องธรรมดา และไม่เคยเสนอว่าพระองค์ควรได้รับการยกเว้นจากกรณีดังกล่าว

มหายาน

พื้นฐาน : พัฒนาการของพระพุทธศาสนา

ในช่วงเวลาประมาณ 2-3 ร้อยปี เริ่มจากช่วง 100 ปีก่อน ค.ศ. นับย้อนไปถึงการเกิดขึ้นแห่งมหาสังฆิกะแห่งการสังคายนาครั้งที่ 2 ในศตวรรษที่ 4 ก่อน ค.ศ. ในชุมชนสงฆ์ ได้มีพัฒนาการแนวความคิดที่เป็นการวิพากษ์วิถีดั้งเดิมแห่งพระพุทธศาสนา การวิจารณ์เน้นไปที่ 2 ประเด็นหลัก :

1. มีการอ้างว่า เป้าหมายแห่งการหลุดพ้นส่วนบุคคล ดังที่มีปรากฏในพระพุทธศาสนาตอนต้น คับแคบและเห็นแก่ตัว ในพื้นที่ดังกล่าวจึงต้องแสวงหาอุดมการณ์ใหม่ (ซึ่งเป็นที่รู้กันว่ามรรคาแห่งพระโพธิสัตว์) แห่งการมุ่งไปสู่พุทธภาวะ มิใช่เพียงความหลุดพ้นส่วนบุคคล แต่เป็นการมุ่งเพื่อประโยชน์ของสรรพสัตว์

2. มีการพบว่า อภิธรรมในฐานะเป็นเครื่องมือสนับสนุนรูปแบบแห่งภูมิปัญญาที่เป็นการวิเคราะห์มากไป เป็นเครื่องมือทำลายประสบการณ์ที่ซับซ้อน ออกมาเป็นธรรมที่เป็นองค์ประกอบ (ในที่นี้หมายถึงว่า เป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่เป็นบ่อเกิดของสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งทั้งหลาย) แต่การรู้ธรรมดังกล่าว ก็ยังไม่ใช่ว่าที่สุดแห่งภูมิปัญญาในพระพุทธศาสนา มันจะต้องมีอะไรที่ยิ่งกว่านั้น (ซึ่งมีชื่อว่า ‘ปรัชญาปารมิตา’)

พูดอีกอย่างหนึ่ง

การวิจารณ์ทั้ง 2 ข้ออาจสรุปในคำพูด 2 คำ ซึ่งอธิบายถึงแรงผลักดันของมหายาน คือกรุณา และปัญญา

อุดมการณ์พระโพธิสัตว์

คำว่า ‘โพธิสัตว์’ ตามตัวอักษร แปลว่า ‘สัตว์ผู้มุ่งต่อการตรัสรู้’ หมายถึง สัตว์ที่เดินตามหนทาง เพื่อเป็นพระพุทธเจ้า แต่ยินยอมที่จะผัดผ่อนในขั้นตอนสุดท้าย เพื่อที่จะได้ช่วยเหลือสัตว์โลกอื่น ๆ ให้ได้พัฒนาในด้านจิตวิญญาณและเพื่อที่จะได้แสดงความกรุณาต่อสัตว์ที่กำลังประสบทุกข์ทั้งหมด

ในพระพุทธศาสนาตอนต้น เจ้าชายสิทธัตถะในช่วงก่อนที่จะตรัสรู้ก็ได้รับการบอกเล่าว่าเป็นพระโพธิสัตว์ เรื่องราวในอดีตชาติของพระองค์ก่อให้เกิดภาพลักษณ์แห่งการเป็นพระโพธิสัตว์ และมีความเชื่อกันว่าในบางช่วงเวลาในอนาคต เมื่อพระศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันสูญสิ้น ผู้ที่จะมาตรัสรู้อีกต่อไป คือพระเมตไตรย์โพธิสัตว์

พระพุทธศาสนามหายานขยายขอบเขตของพระโพธิสัตว์ออกไปอย่างกว้างขวาง รวมถึงสัตว์ทั้งปวงที่ปรารถนาพุทธภาวะ ชาวพุทธนักปฏิบัติทั้งหมดได้รับการยอมรับว่าเป็นพระโพธิสัตว์ขั้นฝึกหัด ทั้งนี้รวมถึงพระมหาสัตว์ผู้เป็นแบบอย่างเริ่มแรก ผู้ที่เราสามารถมองเห็นได้ในกัมมัฏฐานและแสดงถึงลักษณะแห่งโพธิจิต

อุดมการณ์พระโพธิสัตว์มีการนำเข้ามาใช้ในพระพุทธศาสนา มิใช่สักแต่เพื่อเป้าหมายทางจิตวิญญาณของปัจเจก แต่เพื่อสัตว์ในทางจิตวิญญาณทั้งหมด ผู้ที่เป็นที่เคารพสักการบูชา นี่คือนี่สิ่งที่ทำให้มหายานมีความกว้างขวางยิ่งกว่า ในแง่ของการปฏิบัติทางศาสนา เมื่อเปรียบเทียบกับความเรียบง่ายของเถรวาทยุคต้น

บารมี

คุณภาพของพระโพธิสัตว์ มีชื่อเรียกว่าบารมี มี 6 ชนิด

- ทาน (ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่)
- ศีล (ศีล)
- กษยานติ (ความอดทน)
- วิริยะ (ความเพียร ขยายความไปถึงการทำดี)
- ฌยาน (สมาธิ)
- ปรชญา (ปัญญา)

บารมีเหล่านี้คือ หลักแห่งการอยู่เหนือตนเอง สิ่งเหล่านี้ มิได้จำกัดอยู่เฉพาะการกระทำอย่างไรอย่างหนึ่ง แต่แสดงให้เห็นถึงคุณภาพที่จะบอกได้ว่าเป็นการกระทำของพระโพธิสัตว์ เพราะฉะนั้น บารมีเหล่านี้จึงเป็นสิ่งที่พระโพธิสัตว์พึงบำเพ็ญ

นัยทางจริยศาสตร์

โดยการเน้นถึงบารมีในฐานะที่เป็นคุณภาพของพระโพธิสัตว์ที่ชาวพุทธทั้งปวงพึงดำเนินตาม มีการเน้นในประเด็นทางจริยศาสตร์ที่แตกต่างออกไป และการเน้นนั้นได้สะท้อนถึงมรอาวาสมากกว่าพระสงฆ์

ในพระพุทธศาสนาตอนต้น หลักจริยศาสตร์ในพระพุทธศาสนาจะเน้นไปที่หลักศีล 5 ซึ่งจะนำไปใช้สำหรับชาวพุทธทุกคน ทั้งพระสงฆ์และฆราวาส พร้อมกับศีลอีกบางข้อที่พระสงฆ์จะต้องปฏิบัติตลอดชีวิต และฆราวาสอาจรับมาปฏิบัติในบางช่วงเวลาให้เป็นส่วนเสริม สิ่งนี้ได้ก่อให้เกิดชุดแห่งหลักความประพฤติและจารีตที่กลายเป็นพระวินัยของพระสงฆ์ และเป็นที่ยอมรับกันว่า วินัยเหล่านี้มิใช่กฎที่สมบูรณ์ ที่เป็นหลักการที่จะนำมาประเมินความประพฤติได้จากการที่ไม่มีการยอมรับแนวคิดเรื่องพระเจ้า และจากการยอมรับถึงความเปลี่ยนแปลงที่ต่อเนื่อง จึงไม่มีพื้นฐานจริยศาสตร์ที่สมบูรณ์พัฒนาการแห่งอุดมการณ์พระโพธิสัตว์

มิได้ขัดแย้งกับจริยศาสตร์แห่งพระพุทธศาสนาตอนต้น แต่เป็นการเปิดพื้นที่ให้กับหนทางใหม่ ซึ่งจะนำมาประเมินการกระทำของเราได้ หนทางนี้อิงอยู่กับการเข้าสู่สถานการณ์ของผู้ที่ตรัสรู้ในเชิงจินตนาการ

พูดอีกอย่างหนึ่ง

แทนที่จะถามว่า ‘ตามหลักคำสอนนี้ อะไรคือสิ่งที่ข้าพเจ้าควรทำเพื่อที่จะสร้างความก้าวหน้า?’ แต่ถามว่า ‘ข้าพเจ้าควรทำอย่างไรในสถานการณ์ดังกล่าว ถ้าข้าพเจ้าเป็นพระโพธิสัตว์? ถ้าข้าพเจ้าตรัสรู้ ข้าพเจ้าจะแสดงคุณภาพของท่าน คือ, กษานติ, วิริยะ ในการรักษาศีล ทำสมาธิและปัญญา’ ได้อย่างไร?

พื้นที่เหล่านี้ เน้นในคุณภาพที่จะแสดง และความตั้งใจที่อยู่เบื้องหลังการกระทำ ยิ่งกว่าตัวการกระทำ ข้อนี้สะท้อนถึงมุมมองทางจริยศาสตร์ทั่วไปของพระพุทธศาสนาที่ว่า การกระทำมิได้เน้นที่ดีหรือชั่ว แต่เน้นไปที่กุศลและอกุศล ทุกการกระทำจะแสดงออกถึงการตระหนักรู้ของบุคคล (สะท้อนถึงภูมิปัญญาของบุคคลนั้น ๆ) และความจงใจ (สะท้อนถึงความกรุณาของบุคคลนั้น ๆ) ปัญญาและกรุณาที่อยู่เบื้องหลังการกระทำเป็นตัวตัดสินคุณภาพทางจริยศาสตร์

มีประเด็นทางจริยศาสตร์ที่โดดเด่นที่พัฒนาขึ้นในฝ่ายมหายาน โดยเฉพาะ ยกตัวอย่าง ในระบบการปฏิบัติของตันตระ ซึ่งมีการพัฒนาขึ้นในมหายาน (ดูบทที่ 7) จะมีมุมมองเกี่ยวกับกิจกรรมทางเพศโดยมีการสนับสนุนให้ใช้กิจกรรมทางเพศมาใช้เป็นมรรควิธีไปสู่ปัญญา สิ่งนี้จะตรงข้ามกับมุมมองของพระพุทธศาสนาตอนต้น ซึ่งเรื่องทางเพศเป็นเรื่องที่ผู้ฝึกฝนจะงดโดยสมัครใจในการแสวงหาความก้าวหน้าทางจิตวิญญาณภายในสังคมสงฆ์ และสำหรับฆราวาส อย่างดีที่สุดก็มีความเป็นกลาง และที่แย่ที่สุด คือเป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าทางจิตวิญญาณ

มหายานได้ สร้างคุณูปการให้กับการรับประทานอาหารมังสวิรัต เห็นได้ชัดว่า ศีลข้อแรก (ห้ามฆ่าสัตว์) จะเสนอว่า เราควรงดเว้นรับประทานเนื้อ แต่ใน *สังฆกรรมปุณทริกสูตร* (ซึ่งเป็นพระสูตรหนึ่งที่มีความสำคัญที่สุดของมหายาน) มีข้อความระบุว่า การเกิดใหม่อาจอยู่ในรูปของพืชและสัตว์ก็ได้ ข้อนี้เป็นการแสดงนัยขึ้นพื้นฐาน เนื่องจากว่าการพรากชีวิตของพืชโดยหลักการแล้วมิได้แตกต่างจากการถือเอาชีวิตสัตว์

ในทางปฏิบัติ แนวทางที่นำมาใช้สำหรับการแก้ไขทาง 2 แพร่งอันนี้ ก็คือว่า ถึงแม้การฆ่าที่มีเจตนาทุกอย่างจะเป็นอกุศล ในกรณีสัตว์ก็จะเป็นบาปน้อยกว่ามนุษย์ ดังนั้น จึงดีความได้ว่าในกรณีของพืชก็จะเป็นบาปน้อยกว่าสัตว์

วิจารณ์

ที่ทุกสิ่งทุกอย่างมีความเกี่ยวเนื่องกันกับทุกสิ่งทั้งหมดในโลก ดังนั้นมันก็ต้องมีสิ่งที่จะต้องจ่ายเพื่อดำรงไว้ซึ่งชีวิตของสิ่งหนึ่ง ก็จะไม่มีความใดที่จะปราศจากอันตรายโดยสิ้นเชิง ทางสองแพร่งอันนี้ก็คือว่า ถ้าคุณตัดสินใจไม่เบียดเบียนสิ่งมีชีวิตใด ๆ เลย คุณก็จะจบลงที่การทำร้ายตนเอง ซึ่งนั่นก็จะเป็นการผิดศีลข้อที่ 1 ทาง 2 แพร่งอันนี้ไม่อาจแก้ไขได้ในแง่ของกฎแห่งศีลธรรม – มันจะต้องเป็นเรื่องของการพัฒนาจิตสำนึก (ซึ่งก็คือ สิ่งที่มีมหายานเน้นในเรื่องของปัญญาและกรุณาทั้งหมด)

การฆ่าที่ไม่มีเจตนาไม่ถือว่าเป็นการละเมิดปาณาติบาต เนื่องจากเจตนาซึ่งก่อให้เกิดการกระทำที่จะเป็นตัวกำหนดความหมายแห่งการกระทำ และสิ่งนี้เอง สำหรับบุคคลนั้น เวลานั้น มองได้ว่าเป็นกุศลหรืออกุศล

วิจารณ์

ประเด็นสุดท้ายนับเป็นสิ่งสำคัญในพุทธจริยศาสตร์ ถ้าข้าพเจ้ามีความรับผิดชอบต่อสิ่งทั้งปวงที่ข้าพเจ้าสามารถเปลี่ยน แต่ข้าพเจ้าไม่ทำโดยไม่คำนึงถึงว่า ตรงไหนที่มันเกิดขึ้นหรือเป็นความเกี่ยวข้องส่วนตัวของข้าพเจ้า ยกตัวอย่าง ข้าพเจ้ามีความรับผิดชอบต่อความอดอยากหิวโหยในอีกส่วนหนึ่งของโลกแม้ข้าพเจ้าจะไม่ได้เป็นผู้ก่อ บนพื้นฐานที่ว่า การกระทำใดก็ตามที่ข้าพเจ้ารู้ว่า ข้าพเจ้าสามารถช่วยเหลือบรรเทาได้ แต่ข้าพเจ้าเลือกที่จะไม่ทำ ข้าพเจ้าไม่อาจรับผิดชอบต่อสิ่งที่ข้าพเจ้าไม่อาจทำ แต่ข้าพเจ้าต้องรับผิดชอบต่อสิ่งที่ข้าพเจ้าสามารถทำได้แต่ปฏิเสธที่จะทำ

อย่างไรก็ตาม โปรดสังเกตว่า จริยศาสตร์ในบริบทนี้ มีความแตกต่างไปจากการประเมินค่าความคิดหรืออย่างอื่นได้ สิ่งที่เรามี ณ ตรงนี้ คือ ความหมายทางจริยศาสตร์ที่สอดคล้องกับอุดมคติ – นั่นมีอุดมคติแห่งพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ ซึ่งแสดงออกซึ่งคุณภาพแห่งปัญญาและกรุณาจะเข้าใจถึงสิ่งที่จำเป็นในทุกสถานการณ์และจะตอบสนองไปตามความเหมาะสม บารมีจึงเป็นพื้นฐานเบื้องต้นให้กับคุณภาพดังกล่าว

สังเกตจะพบว่า ในการประเมินสถานการณ์ วิธีการนี้จะถามถึงผลว่า “พระโพธิสัตว์ควรจะทำเช่นไรในสถานการณ์เช่นนี้?” และคงจำมุมมองพื้นฐานทางพระพุทธศาสนาได้ว่า ไม่มีตัวตนที่ถาวร แต่ก็มีใช้ข้อแก้ตัวที่จะไปอ้างว่า “แต่ฉันยังมีได้ตรัสรู้นี่นา” เนื่องจากโพธิเป็นคุณภาพถาวรที่เราจะต้องแสวงหา นอกจากนั้นก็เป็นการกระทำของพระโพธิสัตว์ที่แสดงถึง การตรัสรู้ – ดังนั้น การกระทำของบุคคลผู้หนึ่ง (หรือการขาดสิ่งเหล่านั้น) แสดงถึงสภาวะทางจิตวิญญาณของบุคคลผู้หนึ่ง การที่บุคคลผู้หนึ่งสามารถที่จะมองเห็นและตอบสนองได้ตามความเหมาะสม คือการประสบความสำเร็จก้าวหน้าในโพธิ

วิจารณ์

วิธีการนี้อาจฟังดูเป็นการเห็นแก่ตัว – ที่ว่าการทำสิ่งที่ถูกต้องมีความชัดเจนว่า มุ่งไปเพื่อก่อให้เกิดความก้าวหน้าในด้านโพธิแห่งตน แต่นั่นดูจะเป็นความเข้าใจผิดเกี่ยวกับโพธิ เพราะว่า เมื่อมองจากมุมมองแห่งอุดมการณ์พระโพธิสัตว์แล้ว การที่จะตรัสรู้ คือการบำเพ็ญทานและปัญญาอย่างไม่เห็นแก่ตัว การกระทำกรรมอย่างหนึ่ง เพื่อมุ่งหวังบุญจะก่อให้เกิดผลตรงกันข้ามเนื่องจาก ความมุ่งหวัง ดังกล่าวจะเป็นการเห็นแก่ตัว และสำหรับพุทธแล้ว เจตนานั้นแหละคือศีลธรรม

ลักษณะสำคัญของพุทธจริยศาสตร์ ที่เกิดขึ้นจากปรัชญาพื้นฐาน คือ การเอาชนะมายาแห่งตัวตน พระโพธิสัตว์ที่สามารถทำอะไรด้วยความกรุณาไปยังสรรพสัตว์ได้ ก็เนื่องจากว่าเป็นอิสระจากความเห็นแก่ตัวอันเกิดขึ้นจากมายาแห่งตัวตนถาวร และเป็นอิสระ

เหตุผลเอื้อกับอภิมรรณ ?

พุทธปรัชญาทั้งหมดยังอยู่กับเหตุผลและการวิเคราะห์ เราได้รับการสนับสนุนให้ตรวจสอบข้อความและนำมาทดสอบ ในประสบการณ์จริงและเราได้รับการสนับสนุนให้ตระหนักผู้ให้มากถึงประสบการณ์ปัจจุบันของเรา และการตอบสนองของเราต่อประสบการณ์นั้น ก็เป็นการเริ่มต้นขั้นพื้นฐานอันนี้เอง ที่ทำให้เราศึกษาพระพุทธศาสนาในฐานะเป็นปรัชญา อีกด้านหนึ่ง เหตุผลที่แยกห่างจากอภิมรรณ หันหลังให้กับอภิมรรณในส่วนสำคัญแห่งประสบการณ์ของมนุษย์ การที่มีปรัชญาชีวิตที่ไม่เกี่ยวข้องกับอภิมรรณจะขัดแย้งกันอยู่ในตัว

มหายานได้อธิบายการวิจารณ์ของสำนักพุทธปรัชญายุคต้นโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ที่สะท้อนในพัฒนาการแห่งอุดมการณ์พระโพธิสัตว์ของฝ่ายตนว่า บางส่วนเป็นการสนับสนุนส่วนที่เป็นอารมณ์ในพุทธมรรค ดังนั้นจึงเป็นการปกป้องเนื้อหาทั้งที่เป็นปรัชญา และศาสนาให้เป็นที่วิเคราะห้และแห่งแสงมากเกินไป

ส่วนหนึ่งของกระบวนการที่มีอารมณ์เข้าไปเกี่ยวข้อง จะอยู่ในรูปของวิธีการใช้จินตนาการในกัมมัฏฐาน ขณะที่การปฏิบัติของชาวพุทธทั้งหมดเกี่ยวข้องกับการพัฒนาสติและการวิเคราะห์สภาวะ จาริต มหายานได้รวมถึงการสร้างจินตภาพของพระโพธิสัตว์ อันเป็นจินตภาพที่ผู้ปฏิบัติสามารถระบุดึงและนำมาใช้เป็นที่ตั้งแห่งความศรัทธา แนวคิดนี้พัฒนาไปสู่แนวคิดเรื่อง**ตรีกาย** ได้อย่างไร ตอนนี้ ต้องยอมรับว่า อุดมการณ์พระโพธิสัตว์ก่อให้เกิดการพัฒนาการเชิงจินตนาการที่สามารถเป็นพระโพธิสัตว์ที่หลากหลายได้ – จากชาวพุทธนักปฏิบัติธรรมดา ซึ่งถือว่าเป็นพระโพธิสัตว์ขึ้นสร้างแรงบันดาลใจไปสู่รูปแบบทางจินตนาการที่ใช้ในการสร้างญาณทัศน์

จากภาพลักษณ์ของพระพุทธศาสนาตอนต้นในฐานะเป็นหลักการแห่งการวิเคราะห์ที่นำไปสู่การบรรลุดอรหัตต์และการตรัสรู้ส่วนบุคคล ก็ได้มีการพัฒนารูปแบบขึ้นมาหลากหลายที่ชาวพุทธจะได้สำรวจเส้นทางปฏิบัติได้ โดยมีจินตภาพแห่งการสร้างคุณภาพแห่งปัญญาและกรุณาที่เราแต่ละคนจะต้องพัฒนา อุดมการณ์พระโพธิสัตว์ได้ก่อให้เกิดความก้าวหน้าแบบนี้นี้

พูดอีกอย่างหนึ่งว่า

จากการเสนอภาพของพระโพธิสัตว์ที่แต่ละคนสามารถเลียนแบบได้ อุดมการณ์พระโพธิสัตว์จึงก่อให้เกิดวิธีการที่มีความเกี่ยวข้องกับอารมณ์ขึ้นในกระบวนการที่ก่อนหน้านี้ถูกมองว่าเป็นส่วนของเหตุผล มหายานไม่ได้ปฏิเสธความสมเหตุสมผลของเหตุผลของวิธีก่อน ๆ แต่มีเป้าหมายอยู่ที่การเติมเต็มและช่วยให้วิธีการเดิมนั้นมีความหลากหลายยิ่งขึ้น